

NOGAY TÜRKLERİNE AİT BEŞİK YIRLARININ İŞLEVSEL AÇIDAN İNCELENMESİ

Duru Özden GÜRBÜZ*
F. Gülay MİRZAOĞLU SIVACI***

Özet: Ezgi ile genellikle çocukları uyutmak için söylenen ve zamanla anonimleşmiş halk edebiyatı türüne “ninni” denilmektedir. Türkü türünün içinde yer alan ninniler, Türk dünyası coğrafyasının tamamında farklı adlarla yer almaktadır. Çalışmada Nogay sözlü geleneğinde önemli bir yere sahip olan ninnilerin işlevsel açıdan değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde Türk dünyası içerisinde yer alan Nogay Türkleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Nogay Türkleri edebiyatının büyük bir bölümünü oluşturan sözlü edebiyat gelenekleri üzerine genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde kültür taşıyıcılığı rolü üstelenen Nogay beşik yırı -ninni- örnekleri işlevsel halk bilimi yöntemiyle içeriklerine ve yapılarına göre incelenmiştir. Günümüzde unutulmaya yüz tuttuğu görülen beşik yırlarının çocuğun gelişiminde ve sosyalleşmesinde işlevsel role sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Nogay Türkleri, Nogay Sözlü Edebiyatı, Türkü, Ninni, Nogay Beşik Yırları.*

Functional Analysis of Nogay Turks' Cradle Songs

Abstract: The term "lullaby" refers to the kind of folk literature that is typically sung to children to help them go asleep and has evolved into an anonymous form throughout time. Lullabies, which are part of the folk music genre, occur under numerous names throughout the geography of the Turkic world. The aim of this study is to evaluate the lullabies, which have an important place in the Nogay oral tradition, from a functional perspective. A brief overview of Nogay Turks in the Turkic world was provided in the study's introduction part. The oral literary traditions that make up a significant portion of the literature of the Nogay Turks were generally evaluated in the first chapter. In the second part of the study, Nogay cradle songs -lullabies- that play a role as culture carriers were examined according to their content and structure with the functional folklore method. It has been proven that cradle songs, which currently appear to be on the point of being forgotten, have a practical purpose in a child's socialization and development.

Key Words: *Nogay Turks, Nogay Oral Literature, Folk Songs, Lullaby, Nogay Cradle Songs.*

Giriş

Nogaylar, Kuzey Kafkasya’da yaşayan Türk halklarından biridir. Türk tarihinde Nogay sözcüğü ilk olarak ilk olarak, Avar (Apar) Devletinde, 492 ile 506 yılları arasında hükümdarlık yapmış Nokay (Nogay) Kağan devrinde görülmektedir (Nogay 2007: 14). 13. yüzyılın sonlarında kurulan Nogay Hanlığı, varlığını 16. yüzyıl ortalarına kadar sürdürmüştür; ancak daha sonra birkaç zümreye ayrılmış ve zamanla istilalar sonucunda dağılmıştır (Temir 1976: 955). Bir kısmı aralarına girdikleri Türk toplulukları içinde erimişlerdir. Geri kalanların büyük bir kısmı Rus toplumu içinde asimile olup kültürlerini devam ettirememişlerdir. Bir kısım Nogay Türkü ise farklı coğrafyalara göç etmiştir. Günümüzde Nogay Türkleri, Kazakistan’dan Balkanlara kadar, oldukça geniş bir coğrafyada birçok bölgede dağınık olarak yaşamaktadırlar. En yoğun yaşadıkları ülkelerden birisi Türkiye’ dir.¹

Tarihsel süreç içerisinde, en azından bir ortak faktörü paylaşan insan gruplarının yarattığı, değişim ve gelişime ayak uyduran, maddi ve manevi tüm değerlerin oluşturduğu olguya “kültür” denilmektedir. Kültürel zenginlik ise o kültürü oluşturan unsurların çeşitliliğine ve ne kadar korunabildiğine bağlıdır (Özbakır 2009: 1). Nogay Türklerinin tarihi seyrine bakıldığında dil ve edebiyatlarında başka kültürlerin de etkisinin görülmesi oldukça doğaldır.

I. Nogay Türklerinin Sözlü Edebiyatı

Nogay edebiyatı Dağıstan’da, Stavropol bölgesinde Karaçay-Çerkes ve Astrahan vilayetinde yaşayan ve Nogay Türkçesi konuşan halkın edebiyatıdır. Nogayca, Türk dilinin Kazakça ve Karakalpakça ile birlikte Kıpçak-Nogay alt grubuna girmektedir.²

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Türk Halkbilimi Bölümü, gurbuz_ozden@hotmail.com

*** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türk Halkbilimi Bölümü, gmirzaoglu@gmail.com

¹ Bkz. Çetinoğlu (2011: 12); Nogay, S. (2007: 14-15).

² Bkz. Tekin, T ve Ölmez, M. (1999).

Nogayların edebiyatının büyük bölümünü sözlü edebiyat ürünleri oluşturmaktadır. Mensur eserlere önem vermemiş, böyle eserlere “kara söz” demişlerdir. Nogaylara ait sözlü edebiyat ürünleri, çok eski çağlara dayanmakta ve nesilden nesile aktararak günümüze kadar ulaşmaya çalışmaktadır. Günümüze kadar ulaşan eserler azdır. Birçoğu yok olmuş veya yok edilmiştir. Nogay folkloru, geleneksel musiki sanatı, masal (ertegi), efsane, menkıbe, halk hikâyeleri, ağıt (bozlav), atasözü (takpak), bulmaca-bilmece (yumak) türkü (yır) gibi çeşitlerden oluşmaktadır³ (Ergönenç 1998: 341; Yıldız 2010:6; Ekşi 2012: 183-184).

Nogay Türklerinin yaşamında şiir ve müzik arasında önemli bir bağ olduğu özel günlerde söylenen şarkılar, öğüt veren türküler, ozanlar arasında yapılan yarışmalardan anlaşılmaktadır. Günümüzde Nogay müziğine ilgi giderek artmaktadır. Bunun en önemli nedeni dünyaca ün kazanmaya başlamış olan Nogay sanatçı Aslanbek Sultanbekov’ un “Dombra “ ve “Nogay el” isimli parçalarıdır.

Nogay halk edebiyatının en önemli türleri destanlar ve yırırlardır.⁴ Bunların haricinde Nogay kültüründe “şınılama”lar görülmektedir. Şınılama, kız ve erkeğin karşılıklı atışmalarına verilen isimdir. Nogay edebiyatında önemli bir yer tutan diğer edebiyat türü ise “ertengi”lerdir. Ertengi, masalsı hikâyelere verilen isimdir. Eskiden Nogay kültürünün içinde çok sık görülen birçok ertengi ve şınılama, gelecek kuşaklara sözlü olarak aktaran pek çok kişinin vefat etmesi nedeniyle kaybolmuş ya da eksik olarak bugüne ulaşabilmiştir. Bir diğer edebiyat türü ise şiir anlamında kullanılan “aytlav”lardır.⁵

Türkü türü, içinde bulunduğu toplumunun özelliklerini, tarihini, gelenek ve göreneklerini en güzel şekilde yansıtan unsurların başında gelmektedir. Kültürün temel işlevi, kültürün kuşaktan kuşağa aktarımını sağlamaktır (Seeger 1950: 825-827, Akt. Mirzaoglu 2015: 14). Bu bağlamda “halk türküleri, birey ile kültürü arasında bağ kurulmasını mümkün kılarak çalışma, tören ve eğlence kalıplarının devamını sağlamaktadır.” (Ferris 1997: 90).

İnsana ait her durumu, duyguyu ve olguyu içeren türküler, Türk toplumunun kültürel ve sosyo-ekonomik yaşamını yansıtan kültürel değerlerin başında gelmektedir. Ezgi ile söylenen ve zamanla anonimleşen bu türe Anadolu’da “türkü”, Nogay Türkleri arasında “yır” denilmektedir.⁶ Bu ürünlere Doğu ve Kuzey Türkleri aynı kökten gelen “yır” veya “cır” adını vermiştir (Elçin 1981: 189). Kutadgu Bilig’ de “yırlamak: terennüm etmek, zikretmek” anlamına gelmektedir (Arat 1979: 541). Divan ü Lügati’t Türk eserinde ise “yır” kelimesi, koşma, türkü, hava, ır gibi anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır (Atalay 1986: II, 14-9, 135-19).

Nogay halk edebiyatı ürünleri içindeki destanlar ve türküler-yırlar, Nogay Türklerinin yazılmayan tarihlerini, hürriyetleri için gerçekleştirdikleri mücadeleleri, halkın ekonomisini, günlük hayatını, sıkıntılarını, yalnızlık, anayurt, eşitlik, sevgi, umut gibi konuları yansıtan birer kaynaktır. Nogay yırırları içerisinde halkın eski âdetleri ile bugün yok olmuş hayat tarzlarını yansıtan “âdet yırırları” bulunmaktadır. Bu yırırların çoğu yazıya geçirilememiştir. Âdet yırırları içerisinde; düğün ve besik yırırları, ağıtlar düşünülebilir (Yıldız 2010: 13). Nogay Türklerinin duygu, düşünce, hayal, inanç ve değer yargılarını gelenek ve göreneklerini günümüze taşıyan sözlü ürünlerin başında beşik yırırları gelmektedir. Beşik yırırları, kültürel belleğin yeni nesillere aktarılması için en güzel yollardan biridir.

³ Bkz. Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, 21.cilt, Nogay Edebiyatı, s.15-18. <http://nogai.blogspot.com.tr> “Nogay Edebiyatı”.

⁴ Şora Batır Destanı, Edige Destanı, Mamay Destanı, Süyüm Bike Destanı, Kırk Nogay Bahadır Destanı en bilinen destanlarıdır.

⁵ Bkz. Hakan Benli, “Türkiye’de Yaşayan Nogay Türkleri”, <http://nogai.blogspot.com.tr/2016/09/turkiye-de-yasayan-nogay-turkleri.html>.

⁶ Azeri Türkleri “layla”; Başkurtlar “sängildäk yırı”; Kazaklar “besik jırı”; Kırgızlar “aldey-aldey”; Özbekler “ällä”; Tatarlar “bişik (bällü) cırı”; Türkmenler “hüvdü”; Uygurlar “älläy” adını vermişlerdir (KTLS, 1991: 650-651).

II. Ninni Türü ve Nogay Edebiyatında Beşik Yırları

Ninni, çocuğun uyutulması ya da sevilmesi sırasında söylenen bir takım duygu ve düşünceleri içeren, dize sonlarına kalıp sözler eklenerek, ezgi ile birlikte söylenen manzum sözlerdir (Uğurlu 2009: 248). Bu özgün sözlerin biçimleri, nazım birimleri ve ezgileri değişkenlik gösterebilir. Anadolu’da ninni olarak bilinen geleneğin Nogay Türkleri arasında adlandırılışı “besik yırları/bala yırları” dır.⁷ Yapısal anlamda kesin kurallar içermeyen ninnilerin önem arz eden kısmı, ne dile getirdiği ve kültür taşıyıcılığı rolünü nasıl yansıttığı ile ilgilidir.

Ailenin temel işlevi, deneyim ve kültürel bilgilerini genç nesillere aktararak gelenek ve görenekleri çocukların kolay edinebileceği şekilde bugüne taşımaktır. Nesiller arası bağın devamlılığı şu şekillerde sağlanabilir:

1. Kendi soyundan gelenlere deneyimleri genelleştirerek emek, estetik ve ahlaki deneyim kazandırma.
2. Atalarının gelenek ve göreneklerini gözlemleme.
3. Atalarının mirasına bağlı kalma ve onların tartışmasız otoritelerini tanıma.
4. Atalar tarafından başlatılan geleneğin ardından gelen nesiller (torunlar) tarafından yürütülmesi (Fyodorova 1997: 25).

Ninniler, çoğunlukla annenin ya da anneanne, babaanne, teyze, hala gibi kadınların çocukla ilgili hayallerini ve kendi yaşadıklarını yansıtır. Kısacası bilinçaltının dışavurumudur (Weisner 2000: 156). Annenin ve aile üyelerinin bebeğe duyduğu sevgi ve şefkati dile getirmektir. Sadece bir annenin bebeğine duyduğu evrensel bir sevginin yansıması değil aynı zamanda millî ve manevi değerleri geleceğe taşıyan ezgili sözlü anlatım türleridir.

Läv-läv bala, böleyim	Lev-Lev bala, beleyeyim
Sen üyken bolıp	Sen büyüyünce
Sennen hayırlar men köreyim.	Ben senden hayırlar göreyim.
Hayırlı kün sen, balam, tuvgansıñ	Balam sen hayırlı günde doğmuşsun
Bal-serbet pen kol-betiñdi yuvgansıñ	Bal-şerbet ile elini yüzünü yıkamışsın.
Bal şerbetler men saga kaynatarman	Ben sana bal şerbetler kaynatırım
Üyken oymlarda seni, balam, oynatarman.	Balam seni büyük oyunlarda oynatırım.
Avıllardan saylam üyler saylatarman	Köylerden sağlam evler seçtiririm

Saylam ärüv yaslardı	Sağlam güzel gençleri
Saga, balam, karatarman.	Balam, sana gösteririm
Är keregine kardaşlarım	Her ihtiyacın için kardeşlerimin,
Bärisinde saga yaratırman.	Hepsini de sana bulurum.
Kalay tatlı di	Ne kadar tatlıdır
Menim ärüv balamnıñ balası	Benim güzel balamın balası
Baldan tatlı, kelinim bolsa da ,	Baldan tatlıdır, gelinim ise de,
Sosı balamnıñ anası.	0 balamın anası

(Yıldız 2010: 312-315)

Bütün Türk topluluklarında olduğu gibi Nogaylarda da ailenin büyük bir önemi vardır. Yaklaşık üç kuşağı içeren ailelerin bir arada yaşadığı büyük aile yapıları bulunmaktadır (Alpargukö 1996: 13). Nogay Türklerinin geleneklerine göre genç bir annenin bebeğini başkalarının yanındayken beşikte sallaması hoş görülmediğinden ninniler de genellikle nene/nineler tarafından söylenmektedir. Annesi, bebeğe ninniye yalnızken söylemektedir.

⁷ Ninniler, ezgi ile söylendiklerinden türkü- beşik türküsü olarak da adlandırılır. Türk lehçelerindeki “beşik türküsü, beşik cırı, beşik yırı” veya İngilizcedeki “cradle song-beşik şarkısı”, Almandaki “wiegenlied-beşik şarkısı” gibi adlandırmalar bu durumu örneklendirmektedir (Uğurlu 2014: 50).

Çalışmadaki beşik yırları örnekleri için ayrıca bkz. Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, 21.cilt, Nogay Edebiyatı, s. 119-121.

Yukarıdaki beşik yırının da bebeğin nenesi tarafından söylendiği “balamın balası” ifadesinden anlaşılmaktadır. Bebeğin sağlıklı büyümesi, yiğit ve başarılı olması, uzun bir ömür sürmesi, hayırlı bir evlat olması gibi iyi dileklerde bulunulurken büyüdüğüde ihtiyacı olduğunda aile üyelerinin ona yardım edeceğini de belirtilmektedir. Nogay Türkleri değerlerini ninnileri aracılığıyla bebeklerine aktarmaya başlarlar. Kendi kültürlerinde çocuğun yetişirken aile üyelerinin de katkı sağlayacağı ve önemi dile getirilir. Aynı zamanda çocuk, bulunduğu çevredeki akrabalık ilişkilerini ve kavramlarını da beşik yırları aracılığıyla öğrenmeye başlar.

Ait olduğu kültürün ürünü olan bu sözlü tür, sadece annelerin iç dünyalarını değil, içinde olduğu toplumun inançlarını, yaşam şekillerini, maddi kültürel unsurları da içermektedir. Nogay Türklerinin ninnileri toplumun sosyokültürel yapısının özelliklerini, gelenek ve göreneklerini hakkında bilgi vermektedir.

Läv-läv balam,
Men böleyim besikke
Sav kutıl sen men bölegen beşikten
Oynap kireş, tâtli balam, esikten
Baylagan bavım, bala, ışkınsın
Basıñnan bir ärüv kuslar kışkırsın.
Ol kuslardıñ kanatları kolda bolar
Seniñ ärüv atañ
Kele bolsa, yolda bolar.
Yolıkkannan ol bizdi soray bolar
Soraganınnan bir ärüv
Habar ala bolar.

Lev-lev balam,
Ben belezeyim beşiğe,
Sağ kurtul sen belediğim beşikten
Oynayıp girsene, tatlı balam, eşikten
Bağladığım bağımı, bala, çözsun
Başında güzel kuşlar ötüşsün,
0 kuşların kanatları eldedir,
Senin güzel atan
Geliyorsa, yoldadır.
Rastladığı herkesten o bizi sorar
Sorduğundan bir güzel
Haber alır

....
(Yıldız 2010: 314-315).

Ninniler, bellek oluşturma için başlangıçta seçilen en güzel türlerinden biridir. Bireyin hayatının geçiş dönemleriyle ilgili kabul ve uygulamaları içererek kültürel belleğin bireyde işletilmesi sağlanır. Nogay Türklerinde çocuğun doğumundan önce ve doğumundan sonra gerçekleştirilen birtakım ritüeller vardır. Bunlardan birkaçı yukarıdaki beşik yırında dile getirilmiştir. Kadınlar genellikle kendi anne ve babalarının evinde doğum yaparlar. Hamile kadın, doğumdan iki ay önce ailesinin yanına taşınır. Doğum gerçekleşikten sonra bebek kırk gününü doldurana kadar orada kalır. Bebeğin babası bu sürede eşini göremez.⁸ Yukarıdaki ninnide de “senin güzel atan geliyorsa yoldadır” ifadesi bebeğin babasının doğumu öğrenip geldiğini yansıtmaktadır. Doğan bebek eğer erkekse babanın evine mutlu haberi götürecek haberciler gönderilir. Ninninin sonunda geçen “sorduğundan güzel haber alır” ifadesinden anlaşılabacağı üzere bebek erkek değil, kızdır; çünkü babası haberi kendisi öğrenmeye çalışmıştır. Bu uygulama, Nogay toplumundaki cinsiyet kültürünü yansıtan özelliklerden sadece biridir. Ayrıca ninnide, “Oynayıp girsene, tatlı balam, eşikten” ifadesinde Türk kültüründe kutsal kabul edilen, evin girişini ve çıkışını sembolize eden eşik motifinin kullanıldığı görülmektedir.

Menim bebem bel türsin,
Bebem koyan keltirsin,
Koyanınnan ayrılıp,
Yolda yılap oltırsın.
Biyisin, bala, biyisin,
Beline şaşkı kuyılsın,
Biyimege kелgende,
Biykeleri yıyılsın.

Benim bebem bel aşsın,
Bebem tavşan getirsin,
Tavşanınnan ayrılıp,
Yolda ağlayıp otursun.
Büyüsün bala büyüsün,
Beline saçı dökülsün,
Evlenme vakti gelince
Arkadaşlar toplansın.

⁸ Bkz. https://tr.sputniknews.com/turkish.ru/2012_11_12/cocuk-dogumu-ile-ilgili-nogay-gelenekleri/

Ak terektiñ astınnan
Kart atası da kelsin,
Kalempirdiñ kasınnan
Kart äyesi de kelsin,
Beline kılış baylagan
Bas ağası da kelsin.
(Yıldız 2010: 314-317)

Ak ağacın altından
İhtiyar atası da gelsin,
Karanfilin yanından
İhtiyar anası da gelsin,
Beline kılıç bağlayan
Beş ağası da gelsin.

Nogay Türklerinin hem kadınlarının hem de erkeklerinin saçları çok güzeldir. Kadınlarının saçları hep uzundur.⁹ “Büyüsün bala büyüsün, beline saçı dökülsün” ifadesi nenesinin kız bebek için istediği güzel dileklerden biridir. Nogayların beşik yırlarında kız isteme ve bu sırada geleneksel kültürlerine ait ipuçları da görülmektedir.

Kızım-kızım, kız tana
Kızımnan keler yüz tana,
Yüzevi de ak tana,
Atası şıgar maktana,
Ak tanadı pışaklar,
Kızımdı küyev kucaklar.
(Yıldız 2010: 318-321).

Kızım-kızım, kız dâna
Kızımla gelir yüz dana,
Yüzü de ak dana,
Atası çıkar övünmeğe,
Ak danayı bıçaklar,
Kızımı güvey kucaklar.

Eski dönemlerde kız çocuklar verileceği zaman kırk duval (davar) kalın (başlık) isteyen Nogay Türkleri, kız çocuğu olan ailelere “kırk davarın hayırlı olsun” derdi (Kalafat 2006: 123). Yukarıdaki ninniye söyleyen kadın, kız bebeğinin çok değerli olduğunu belirtmek için kırk davar yerine yüz tane davar başlık isteyeceğini dile getirmiştir.

Türk dünyası ortak kültüründe renklerin özel anlamları olduğu inancı bulunmaktadır. “Ak”, Türk mitolojisinde en yaygın kullanılan renklerden biridir. Ak, gök renginin yerine kullanılan, göğe ait kutsallık içeren varlıkların hepsiyle ilişkilendirilir. Temizlik, arılık, ululuk gibi anlamları sembolize etmektedir (Çoruhlu 2012: 215-216). Ak rengin kutsallık atfedilen olumlu anlamı, Nogay beşik yırlarına da yansıdığı yukarıdaki son iki örnekte geçen “ak ağaç, ak dana” ifadelerinden anlaşılmaktadır. İnsan vücudunun aklı da simge olarak aşağıdaki Nogay beşik yırında “ak kol” ifadesinde yer almaktadır.

Läv-läv bebem, läv bebem,
Menim bebem ap-aşık
Ak kolına marcan tak,
Marcanlardıñ köp te köp,
İncılarıñ köp te köp,
Cencepirdiñ tübindey,
Ceñge äyesi munıñ bar.
Kalempirdiñ tübindey,
Kart äyesi munıñ bar.
(Yıldız 2010:316-317)

Lev-lev babam lev babam,
Benim bebem ap-açık,
Ak kolına mercan tak,
Mercanların çok da çok,
İncilerin çok da çok,
Gencepirin saçağı gibi,
Bunun yengesi var.
Karanfilin saçağı gibi
Bunun ihtiyar ana-babası var

Kadınların seslendirdiği ninnilerde giyim-kuşam ile ilgili pek çok unsur da bulunmaktadır. Nogay kadınlarının takıları çoktur ve güzel işlemelidir (Alpargu 2015: 817). Takılarında kullandıkları mercan, inci gibi değerli taşları ninnilere de yansıtmışlardır.

Läv-läv bebem, läv bebem,
Menim bebem tuvıptı,
Ak köylegin yuvıptı,
....
(Yıldız 2010: 316-317)

Lev-lev bebem, lev bebem,
Benim bebem doğmuş,
Ak gömleğini yıkamış

⁹ Bkz. Tavernier, J. B. (2010: 343).

Bebeklik döneminde zıbın olarak giydirilen dış giyim ürünleri de ninnilerde görülmektedir. Nogaylar, bebeğin doğduğu gün kendisine yukarıdaki beşik yırında dile getirildiği gibi ak gömlek giydirirler. Bu gömlek kırk gün boyunca bebekten çıkarılmaz ve kırkı dolan bebeğin üzerinden çıkarıp gömleği bir köpeğin önüne atarlar. Bu ritüeli bebeğin üzerinde kötü bir ruhun etkisi varsa gidermek amacıyla yapmaktadırlar ve bu gömleğe “it köylek-it gömleği” demektedirler (Kalafat 2001:35; Akbaba 2015: 393).

Ak terek büyük bolmasa
Suvga salkın kayda eken,
Kudayım yumart bolmasa,
Şarifulla maga kayda eken.

Ak ağaç büyük olmasa
Suya serinlik nerden
Allah cömert olmasa
Şaripulla bana nerden.

Enegesiz ak boz üy
Enege bolsın Şaripu,
Tuvırlıksız ak boz üy
Tuvırlık bolsm Şaripu,
Tuvgan tankı mamaga
Tuvgan bolsın Şaripu.
(Yıldız 2010:322-323)

Çatısız ak boz ev
Çatı olsun Şaripu,
Tuvırlıksız ak boz ev
Tuvırlık olsun Şaripu,
Annesi için
Doğmuş olsun Şaripu

Ailelerin dini inançları, yaşadığı mekânların özellikleri de ninnilerde görülmektedir. Yukarıdaki beşik yırında Şaripu adlı bebeği Allah’ın bir hediyesi olduğu dile getirilirken Nogayların İslamiyet inancını benimsedikleri ortaya çıkmaktadır. Ninnilerde evlerin ak-boz ve altı kanatlı ak ev olarak tasvir edilmesiyle renk algısına bağlı -Dede Korkut’ta da yer bulan, oğlu olanın ak otağa alınması- cinsiyet tercihi ve mimarî üsluba ait detaylar yer almaktadır (Uğurlu 2014: 48). Nogayların göçebe yaşam şekillerini yansıtan “Tuvırlık” gibi çadırın etek tarafına örtülen keçe anlamına gelen unsurların da ninnilerde kullanıldığı görülmektedir.

Aydi-aydi eter bu,
Öse-öse yeter bu,
Apıl-tapıl basar bu,
Altın tilin aşar bu,
Altın tilin aşkanda,
Şkolaga barar bu,
Urokların karar bu,
Okıp-yazıp biler bu,
Bätirlik dan alar bu,
Yavgı kırgın salar bu.

Aydi-aydi eder bu,
Büyüye-büyüye yetişir bu,
Apıl-tapıl basar bu,
Altın dilini açar bu,
Altın dilini açınca,
Okula gider bu,
Derslerini yapar bu,
Okuyup yazabilir bu,
Baturluk ünü alır bu,
Düşmana kırgın salar bu.

Aydi-aydi, aydi-av,
Aydi-av yırdın sazıdır.
Şarifulladın yegeni
Kısta yılki kazıdır
Şarifulladın kiygeni
Orıstın en şugası,
Şampaz eken Şarifulla
Kolında karşıgası.
(Yıldız 2010: 320-321)

Aydi-aydi, aydi-av,
Aydi-av şarkının sazıdır,
Şarifulla'nın yediği
Kışın yılki etidir.
Şarifulla'nın giydiği
Rus'un süslü kumaşıdır.
Şahbaz imiş Şarifulla
Elinde atmacası.

Beşik yırlarında okulda eğitim görmenin önemi de dile getirilmiştir. Çocuğa layık görülen meslekler de ninnilerde yer alır. Nogayların yaşam şartları içinde çocuğa layık görülen mesleklerin başında avcılık geldiği görülmektedir. Av esnasında Nogaylar atmaca gibi av kuşlarını da kullanmaktadır. Bebeğe büyüdüğü zaman ne olabileceği, işini yaparken nelerden yararlanacağı beşikten itibaren öğretilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Çoğunlukla göçebe

yaşam süren Nogay Türklerinin yemek kültürlerine ait ifadeler de beşik yırlarında rastlanmaktadır. Gıda olarak kullandıkları ana ürünleri hayvanlardan elde ettikleri yiyeceklerdir. Nogaylar, yazın koyun eti, kışın ise at eti yemektirler (Alpargu 1996a: 203). Ninnide geçen “Şarifulla’nın yediği, Kışın yıllık etidir.” dizeleri bu geleneklerini yansıtmaktadır.

İletişim araçlarından en güçlü olanı "dil"dir. Sağlıklı her birey, yaşamını devam ettirebilmek için içinde bulunduğu toplumun dilini öğrenmekle yükümlüdür. Basit ninniler ve ezgili söz kalıpları her zaman ilk ve tükenmez manevi hazinelerdendir; çünkü bu melodilerde muazzam bir sanatsal birikim ve insanların kendine has müzikal düşünceleri şifrelenmiştir. Bir çocuk için bu aşama, anadilin temelini oluşturan anadilini öğrenme sürecinde ilk ve en önemli olgudur (Gerasimov 1997: 32). Anadilini aileden öğrenmeye başlayan bebeğin dilini öğrenmesine yardımcı olan sözlü ürünlerin başında ninniler gelmektedir. Dilin kültürü şekillendirmesi ve kültürün etkisiyle şekillenmesini, geleneksel dünya görüşü oluşturmadaki rolüyle bağdaştıran bakış açısı oldukça önemlidir (Çobanoğlu 2000: 12). Çalışmada incelenen beşik yırlarında görüldüğü üzere aile üyeleriyle iletişim sağlayan ninniler aracılığıyla çocuklar, kültürlerine özgü kelimeleri öğrenmeye başlamaktadır. Ninnilerin başında “Lev-lev balam”, “Aydi-aydi” gibi giriş niteliğinde olan kalıp ifadeler görülmektedir. Bu şekilde ses tekrarı ve kafiyeler içeren sözlü kalıp formelleri aracılığıyla çocuklar, kendi dillerine ait kelimeleri daha rahat öğrenebilmektedir. Ninni, ezgi ile söylenen manzum bir tür olduğu için çocukların müzikle tanışmasına olanak sağlamaktadır. Müzik, çocuğun hayal dünyasını zenginleştirmekte ve yaratıcılığını beslemektedir (Ungan 2009:42).

Nogay Türklerinin beşik yırlarının yapısına bakıldığında belirli bir düzenin olmadığı ve değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Herhangi bir ölçü olmadan-ölçüsüz söylenen ninniler olduğu gibi hece ölçüsünün belirli kalıplarına uyan ninniler de bulunmaktadır. Genel yapılarına bakıldığında kesin bir düzenlerinin olmadığı ve genellikle bentler halinde yazıldıkları görülmektedir. Bentler, 4, 6, 8, 19, 25 gibi farklı mısra sayılarından oluşmaktadır. Dize sonlarının kafiyeli olduğu dikkat çekicidir. Bu durum sözlü gelenekte söylenen ifadelerin ezberlenmesi ve unutulmamasını sağlayan temel unsurlardandır.

Sonuç

Bir toplumda nesilden nesile sözlü olarak aktarılan somut olmayan kültürel mirasın en önemli öğelerinden biri de “ninni”lerdir. Kültürlenme kavramında ninniler, gelenek taşıyıcı işlev üstlenmektedir. Kadın ve bebeğin etkileşimde bulunduğu topluma, aileye, zamana, mekâna göre değişkenlik gösteren ninniler aracılığıyla çocuk, ailesi ve içinde bulunduğu toplumun kültürel unsurlarını tanır, benimser, deneyimler, kültürel belleğe ait bu unsurları taşıyarak gelecek nesillere aktarımını sağlar.

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Nogay beşik yırları, çocuğu uyutma amaçlı söylenseler bile içerikleri bakımından toplumun değerlerini, yaşam biçimini, inançlarını, dilini, hayat görüşünü, geleneklerini, yemek ve kıyafet kültürlerini, ritüellerini taşıyıp kuşaktan kuşağa aktarmada işlevsel bir rol üstlenmektedir. Nogayların kültür birikimini öğrenmek için başvurulacak önemli kaynaklardan birinin beşik yıları olduğu açıkça görülmektedir.

William R. Bascom, "Four Functions of Folklore" (Folklorun Dört İşlevi) adlı makalesinde folklorun işlevlerini; 1. Eğlenme, eğlendirme işlevi, 2. Kültüre geçerlilik kazandırma, kültürün tören ve kurumlarını yaşatanlara destek verme işlevi, 3. Eğitim ve kültürün yeni nesillere aktarılma-öğretim işlevi, 4. Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtarma-denetleme işlevi olarak gruplandırmıştır (Bascom 1954: 343- 347). Bascom (1954: 348), makalenin devamında yukarıda saydığı dört işlevin, "kültürün duyarlılığını (istikrarını) sağlama" gibi tek bir işlev altında toplanabileceğini de dile getirmiştir.

Makalede bir kısmının incelenemediği Nogay Türklerine ait beşik yırlarına bakıldığında Bascom’un önemli olarak gördüğü dört işlevden hepsini ve daha fazlasını yerine getiren

yaratılar olduğu ortaya çıkmaktadır. Annenin veya aile büyüklerinden biri olan kadının bebeği uyuturken ninni söylemesi, etrafındaki diğer kadınların bu icranın içinde olması ve zamanı geldiğinde çocuğun duyduğu o ninnileri dile getirmesi kültürel değerlerin sürekliliğinin sağlandığını göstermektedir. Kültürün yeni nesillere aktarımı yoluyla eğitim işlevi ve bebekle vakit geçirmenin verdiği mutluluğu, sevgiyi, istekleri ona söyleme arzusu ile eğlenme-eğlendirme işlevleri yerine getirilmektedir. Bazı zamanlarda annenin bebeğini uyutmak için bulunduğu ortamdan çıkıp ikisinin yalnız kalabileceği bir ortama geçmesi, folklorun toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için kaçıp kurtulma mekanizması olma işlevini yerine getirdiğinin kanıtıdır. Ninnilerin çocuk, anne, aile bireyleri ve toplum üzerindeki etkilerinin oldukça önem arz ettiği görülmektedir. Bu nedenle korunup yaşatılması gereken kültürel mirasların başında gelmektedir.

Nogay Türklerine ait beşik yırlarının gelişim seyrine bakıldığında bu sözlü türün birçoğunun günümüzde unutulmaya yüz tuttuğu ortaya çıkmaktadır. Nogay halkının kültürel kimliğini tanıtmak ve korumak adına ninni gibi hem kültürel belleği hem de dilsel unsurları taşıyan ürünlerin kayıt altına alınması ve yeni nesillere tanıtılması gereklidir. Çocuğun gelişimine ve sosyalleşmesinde işlevsel role sahip ninnileri ortaya çıkarmak, gelecek nesillere aktarmak böylece Türk dünyası içinde yer alan Nogay Türklerinin kültürel mirasın devamlılığını sağlamak oldukça önemlidir.

KAYNAKLAR

- Akbaba, E. D. (1998). "Nogay Türkleri Edebiyatı", Türk Dünyası El Kitabı, s. 341-365, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:158.
- (2015). "Nogay Türklerinin Gelenekleri Üzerine", Yeni Türkiye, S. 80, s. 391-395.
- Alpargu, M. (1996). "Tarihi Süreç İçinde Nogay Türklerinde Aile ve Akrabalık Münasebetleri", *Emel*, Eylül-Ekim, S.216.
- (1996a). "Dünden Bugüne Kafkasya'da Nogaylar", Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- (2015). "Nogaylar", Doğu Avrupa Türk Tarihi, Kitabevi Yayınları.
- Arat, B. R. (1979) *Kutadgu Bilig İndeks*, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47.
- Atalay, B. (1986). *Divanü Lügati't Türk Tercümesi II*, Ankara: TDK Yayınları: 522.
- Bascom, W. R. (1954). "Four Functions of Folklore", *The Journal of American Folklore*, Vol.57, No.266, (Oct.-Dec.1954), p. 333-349.
- Başgöz, İ., (2008). *Türkü*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Çetinoğlu, O. (2011). "Nogaylar", *Kalgay Dergisi*, Yıl 16, S. 61,s.12.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). "Geleneksel Dünya Görüşü veya Halk Felsefesinin Halkbilimi Çalışmalarındaki Yeri ve Önemi Üzerine Tespitler", *Millî Folklor*, 12, S. 45, s.12-14.
- Çoruhlu, Y. (2012). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalcı.Yay.
- Ekşi, P. (2010). "Türkiye'de Nogayca Çalışmalarına Genel Bir Bakış", *TÜBAR-XXVIII*, Güz, s. 183-189.
- Elçin, Ş. (1981). *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay:365.
- Ferris, W. (1997). Halk Şarkıları ve Kültü: Charles Seeeger ve Alan Lomax, Çev. F. Gülay Mirzaoglu, *Milli Folklor*, V, 34, s. 87-93.
- Fyodorova, L. (1997). "Remembering the Family-Tree as a Prerequisite for Preserving and Developing Family Traditions" *The Family As The Tradition Carrier Conference Proceedings Volume 2*, Estonia: NIF Publications, No.31, p. 25-32.
- Gerasimov, O. (1997). "Handing Down Folklore Traditions in the Family", *The Family*

- As The Tradition Carrier Conference Proceedings Volume 2*, Estonia: NIF Publications, No.31, p. 32-36.
- Kalafat, Y. (2001). "Nogay Türklerinde Halk İnançları", *TÜRKSOY*, S.3, Nisan, s.33-35.
- (2006). "Karşılaştırmalı Nogay-Türk Halk Kültürü", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 9, Bahar, s. 111-126.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I (1991), Ankara: KB Yayınları.
- Mizaoğlu, F. G. (2015). *Halk Türküleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nogay, S. (2007). "Türk Devlet Toplulukları: 1 Nogay Türkleri", *Nogay Dergisi*, Yıl 1. S.1, s. 14- 15.
- Özbakır, İ. (2009). "Geleneksel Türk Çocuk Oyunlarında Fonksiyonel Oyuncu 'Ebe'", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, The Journal of International Social Research, Volume 2/6 Winter.
- Tavernier, J. B. (2010). "*Les Six Voyages*", *Jean Babtista Tavernier Seyahatnamesi (1676)*, (Çev. Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi.
- Tekin, T. ve Ölmez, M. (2014). *Türk Dilleri -Giriş-*, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Temir, A (1976). "Nogay Hanlığı", *Türk Dünyası El Kitabı*, Seri I, S. A5, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Uğurlu, N. (2009). *Folklor ve Etnografya – Halk Türkülerimiz*, İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Uğurlu, K. E. (2014). "Kültürel Bellek Aktarıcısı Olarak Ninni", *Milli Folklor*, 206, S. 102, s. 43-52.
- Ungan, S. (2009). *İşlevsel Yönleriyle Ninniler*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Weisner, S. (2000). The mythology of infancy: lullabies from a Jungian perspective, Pacifica Graduate Institute, Degree of Doctor of Philosophy in Clinical Psychology.
- Yıldız, M. (2010). *Nogay Halk Yırları*, Konya: Kömen Yayınları.

